

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR

TARİH VE KÜLTÜR

editör

Semih Ceyhan

Bu eser
İSAM'ın İkinci Klasik Dönem Projesi kapsamında hazırlanmıştır.

İSAM Yayınları 162
İlmî Araştırmalar Dizisi 69

TÜRKİYE'DE TARİKATLAR
Tarih ve Kültür

editör
Semih Ceyhan

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulunun 21.10.2011 tarih
ve 2011/19 sayılı kararıyla basılmıştır.

© Her hakkı mahfuzdur.

Birinci Basım: Ocak 2015

ISBN 978-605-4829-19-4

İSAM Yayıncılık Sosyal Hizmetler San. ve Tic.Ltd.Şti.
İcadiye Bağlarbaşı Cad. No. 40 34662 Üsküdar/İstanbul
Tel: (0216) 474 08 50 Faks: (0216) 474 08 74
www.isam.com.tr bilgi@isam.com.tr
Sertifika No. 15734

Pasifik Ofset
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No. 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat 2, 34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 77
Sertifika No: 12027

Ceyhan, Semih (ed.)
Türkiye'de tarikatlar: tarih ve kültür / Semih Ceyhan (ed.). - İstanbul : İSAM
Yayınları, 2015.
1052 s. ; res. ; 24 cm. - (İSAM Yayınları ; 162. İlmî Araştırmalar Dizisi ; 69)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-605-4829-19-4

1

GİRİŞ

TARİKAT VE TEKKE KAVRAMLARINA DAİR*

Semih Ceyhan

Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

*“Âkil bir kimseyi kendinize mürşit olarak
talep ediniz ki doğruya ulaşasınız.
Şayet ona karşı gelerseniz pişman olursunuz.”*
Hz. Muhammed (s.a.v.)¹

Tarikat

Dinî literatürde “gidilecek yol, izlenecek usul, sülûk, hal, gidiş, âdet, meslek, merasim, mânevî kurum” gibi semantik açıdan birbirini çağrıştıracak anlamlarda kullanılan tarikat kelimesi, özellikle tasavvuf kaynaklarında hem doktriner hem de kurumsal göstergelere sahip bir terimdir.

•••••

* Bu yazı, müellif tarafından kaleme alınan *Üç Pirin Mürşidi: Köstendilli Ali Alâeddin el-Halvetî ve Telvîhât-ı Sübhâniyye* (İstanbul: İSAM Yayınları 2011) kitabının 19-29. sayfaları arasında yer almaktadır. Yazımın sonuna Hüseyin Vassâf'ın “Tarikat-ı Aliyye” ve Mehmed Ali Aynî'nin “Bizdeki Tarikatlar” başlıklı yazıları eklenmiştir.

1 Zehebî, *Mizânu'l-i'tidâl*, III, 309.

Doktriner anlamda tarikat, insanı kendisinin ve evrenin hakikatlerine, bu hakikatleri bir bütün olarak kendisinde barındıran Hz. Muhammed'e, hakikatlerin kaynağı ve yaratıcısı olan Allah'a götüren ruhanî yol anlamındadır. Süfîler bu yolda uygulanacak zâhirî ve şeklî davranışların (şeriat) Allah ve elçisi Hz. Muhammed tarafından belli bir düzen dahilinde belirlendiğini, davranışları aşk ve şevkle tam bir şekilde yerine getiren kimsenin çeşitli ahlâkî ve mânevî hallere sahip olacağını, bu hallerin neticesinde insanın hakikate ulaşacağını ve onu bileceğini (mârifet) savunmuşlardır. Buna göre tarikat dinin zâhiriyle birlikte bâtınına ve mânevî tarafına açılan bir yol şeklinde tasavvur edilmiştir. Dinde inançla ilgili konularda itikadî fırkalar, kulların yapmakla sorumlu tutulduğu zâhirî fiiller konusunda fikhî mezhepler, kalbin amelleri ve ruhun halleri konusunda da tarikatlar ortaya çıkmıştır. Süfîler tarafından insan nefsinin kemale ermesini amaçlayan yollar üç ana grupta toplanmıştır: Namaz, oruç, Kur'an okuma gibi sâlih amellerle nefsi olgunlaştırma yolu (tarik-i ahyâr); mücâhede ve riyâzet ile nefsi terbiye edip güzel huylar kazanma yolu (tarik-i ebrâr); bu ikisinin yanı sıra aşk, cezbe ve muhabbet ile Hakk'a doğru seyahat edenlerin yolu (tarik-i şüttâr).² Mutasavvıflara göre Allah'a en kısa sürede ulaştırılan yol üçüncüsüdür. Süfîler tarikat kavramını ifade etmek için dini bir ağaca, ağacın gövdesini şeriata, dallarını tarikata, meyvesini de hakikate benzetmişlerdir. Tarikatta aslolan dinin özü olan varlığın birliğine (tevhit) ve bu birliğin idrak edilmesine (marifet) ulaşmaktır. Tasavvufî metinlerinde geçtiği üzere Allah'a varan yolların yıldızların sayısınca veya yaratıkların nefesleri adedince olması tarikatların dallar misali çeşitlenmesine sebep olmuştur. Tarikat mutlak anlamda Hz. Muhammed'in yolu (tarikat-ı Muhammediyye) olmakla birlikte, bu ana yola ulaştıracak tâli yollar İslâm dünyasında yaygınlık ve farklılık kazanmıştır. Farklılığın kökeninde insanların mizaç, meşrep ve ihtiyaçlarının değişkenliği vardır.

Hız. Muhammed'e ve Allah'a mânevî açıdan erişmede rehberlik eden bir mürşide bağlı kimseler (derviş, mürit vb.) için konulmuş, mânevî, ahlâkî ve sosyal kuralların bütünü ve bu kurallara göre teşkilâtlanmış müesseseler anlamına gelen tarikatlar, II. (VIII.) asırdan günümüze kadar İslâm coğrafyasının dört bir yanında yaygınlık kazanmış, halkın mâneviyatını yükseltmede, imanını yakîne erdirmede önemli

•••••

2 Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, s. 38-43.

hizmetler ifa etmiştir. İlk dönem tasavvufunda kurucularına nispetle Muhâsibiyye (Hâris el-Muhâsibî), Kassâriyye (Hamdûn Kassâr), Tayfûriyye (Bâyezîd-i Bistâmî), Cüneydiyye (Cüneyd-i Bağdâdî), Nûriyye (Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî), Sehliyye (Sehl-i Tüsterî), Hakîmiyye (Hakîm et-Tirmizî), Harrâziyye (Ebû Saîd el-Harrâz), Hafîfiyye (Ebû Abdullah Muhammed b. Hafif) ve Seyyâriyye (Ebû Abbas Seyyâr)³ gibi adlarla anılan tarikatlar, Cüneydiyye gibi silsile açısından ya devam etmiş ya da silsilesi farklı kanallardan gelen silsilelerle birleşerek farklı adlardaki tarikatlara intikal etmiştir. Dolayısıyla tarih boyunca ortaya çıkan bütün tarikatlar nevezhur olmayıp, bir silsileye sahip olarak kökenini Hz. Peygamber'den alan feyiz yollarıdır. Bu yollar -fikhî mezheplerde de görüldüğü üzere- değişik zamanlarda çeşitli tarikat pîrlerinin ortaya koyduğu tarikatın şeriatına dair içtihatlar neticesinde farklı tanzime tâbi tutulduğundan farklı isimlerle anılmıştır. Diğer bir tabirle bütün tarikatlar köken itibariyle tarikat-ı Muhammediyye adına sahiptir. Meselâ tarikat-ı Muhammediyye, Cüneyd-i Bağdâdî'nin tarikat anlayışı ve meşrebinin yola damgasını vurmasıyla birlikte Cüneydiyye, Ömer Halvetî ile birlikte Halvetiyye, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî ile birlikte Ahmeddiyye, Ramazan Mahfi ile birlikte Ramazâniyye, Nûreddin Cerrâhî ile birlikte Cerrâhiyye adlarını almıştır.

Kurumsal anlamıyla tarikat, Hz. Muhammed'e ve Allah'a mânevî açıdan erişmede rehberlik eden bir mürşide bağlı kimseler (deriş, mürit vb.) için konulmuş, mânevî, ahlâkî ve sosyal kuralların bütünü ve bu kurallara göre teşkilâtlanmış müessesedir. Bu müesseselerin kendisinden zuhur ettiği kimse tarikat pîridir. Mânevî bir makam olan pîrlik mertebesi ilâhî bir ihsandır. Pîr olan kimse, tıpkı fıkıh mezheplerinin imamlarında olduğu gibi sosyolojik sâikleri dikkate alarak tarikat "kurmak" amacını gütmeyiz. Teşekkül eden tarikat, zuhuru itibariyle pîre nispet edilir.

İslâm coğrafyasında en yaygın tarikat müesseseleri Halvetiyye, Nakşibendiyye, Kâdiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye, Sa'adiyye, Mevleviyye, Bayramiyye, Bedeviyye, Desûkiyye, Kübreviyye, Sühreverdiyye, Yeseviyye gibi yollardır.⁴ Bu tarikatlar tatbik ettikleri âdap, erkân

••••••••

3 Tasavvufun ilk dönemindeki tarikatlar hakkında bk. Hücvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 239-321.

4 Tarikatların yaygınlık kazandığı coğrafyalar hakkında bk. Popovic – Veinstein, *İslam Dünyasında Tarikatlar*.

ve seyrüsülük esasları açısından farklılık gösterir. Bu ana tarikatlara bağlı olarak gelişen kollar ve şubeler de vardır ki her birisinin bir üst ana tarikata veya kola ilâve olarak kendine mahsus âdap ve erkânı vardır. Tarikatlar içinde en fazla kola sahip tarikat Şâzeliyye'dir. Yaklaşık doksan küsur kola ayrılmıştır. Ardından elli küsur koluyla Halvetiyye, kırk küsur koluyla Kâdiriyye gelir. Ancak bütün tarikat ve kolların ana gayesi birdir: Hakk'a vâsıl olmak. Bir tarikatta zorunlu olan unsurlar, yola tâbi olan müntesipleri yolun kendisinden zuhur ettiği tarikat pîrine, pîrinden Hz. Muhammed'e, Hz. Muhammed'den Allah'a ulaştıracak kesintisiz bir silsileye sahip olması; yaşayan bir mürşidin gözetiminde tarikatın şeriatı ya da sülûk âdabı denilen zikir, evrat, usul gibi uygulamaları içermesidir. Ancak mürşit tarafından telkin edilen bu uygulamaları yerine getiren tarikat yolcusu yolda kademeli bir şekilde mesafe katetmeye başlar.

Tarikatlar öncelikli olarak ferдин maddî ve mânevî tekâmülünü amaçlar. Toplumun kemali ancak ferдин kemaline bağlıdır. Nitekim müslüman toplumların geçmişine bakıldığında halkın tedbir ve tasarrufuyla meşgul olan idarî konumdaki devlet adamlarının, münevverlerinin, ulemânın, sanatkârlarının çoğunun ya tarikat terbiyesinden geçtiği ya da bu yollara muhabbet beslediği, münkir olmadığı açıkça görülür. Tarikatlar fonksiyonel açıdan ferдин mânevî terbiyesini deruhte eden müesseseler olduğu gibi, gayrimüslimlerin ihtidâsında önemli hizmetlere sahip olmuş, işgalci ve sömürgeci güçlere karşı müslüman halkı müdafaa etmek üzere direniş cepheleleri oluşturmuş,⁵ İslâm ordularına kumandan ve asker olarak destek vermiş, fethe edilen toprakların İslâmlaşmasında ve şehirleşmesinde önemli vazifeler üstlenmiştir. Meselâ Türkler'in Müslümanlığı kabulünde ehl-i tarikin irşat faaliyetlerinin büyük rol oynadığı bilinmektedir.⁶ Orta Asya'da, Rusya'da,⁷ Hindistan⁸ ve Uzakdoğu ülkelerinde, Afrika'da⁹

•••••••••

5 Martin, *Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sufi Direniş*; Özköse, *Sûfi Dâvet'ten Devlete*; a.mlf., *Muhammed Senûsi*.

6 Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, s. 308-395.

7 Bennigsen – Lemerrier-Quelquejay, *Sufi ve Komiser*.

8 Hindistan'da tasavvuf ve tarikatlar için bk. Rizvî, *A History of Sufism in India*.

9 Afrika'da tasavvuf ve tarikatlar için bk. İbrâhim, *Afrika'da Tasavvuf ve Tarikatlar*.

ve Mağrip'te¹⁰ İslâmiyet'in yayılması, İran'da binlerce Mecûsî'nin İslâmiyet'i seçmesi, Anadolu ve Balkanlar'da¹¹ gayrimüslim ahalinin ihtidası büyük çapta tarikatlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. İslâm estetik ve sanat tarihinin mimarları tarikat müntesipleridir. Âleme cemal nazarıyla bakan sûfiler, her şeyde Hakk'ın cemal sıfatının tecellilerini müşahede etmiş; bu müşahedesinin neticesinde İslâm sanatının şaheserleri vücut bulmuştur. İslâm tarihinde tarikatların bu başarısının kökeninde varlığa irfanî bakış vardır. Tasavvufi irfan anlayışına göre Hakk'ın âlemde en kâmil tecelligâhı olan "hazret-i insan", mutlak mânada Hz. Muhammed'dir. Tarikat mürşitleri Hz. Peygamber'e yakınlaştıkları ve onu idrak ettikleri ölçüde insanlık hazretinden ve mertebesinden hissedar olurlar ve müritleri irşada kabiliyet kesb ederler.¹²

Mutasavvıfların şer'î/fikhî hükümlerin dışında şeriatın ilke ve maksatlarına mutabık olarak ortaya koydukları, içtihat ettikleri usul ve âdaptaki farklılıklar ana tarikatların, onlara bağlı kollarn ortaya çıkmasında en önemli âmildir. "Ve bir ruhbâniyyet ihdas ettiler" (el-Hadid 57/27) âyetinin işaret ettiği üzere içtihat/ihdas edilen bu usul, âdap ve erkân, insan nefsinin tezkiye etmeyi amaçlayan, ilâhî hükümlere aykırı olmayan ve mutasavvıfların kalplerine Allah tarafından ilham olunup yerleştirilen hikmetli yöntem ve uygulamalardır. Bu sûfilerin yolundan giden kimseler, onların ortaya koydukları kuralları tatbik ettikleri ölçüde mârifetullahı ermeyi ve Hakk'ın rızasına kavuşmayı isterler.¹³

Her şeyhin ve tarikatın kendi terbiye usullerine göre âdap ve erkânı vardır. Bu âdap, birbiriyle ana hatlarda benzerlik göstermekle birlikte, her tarikatı diğerinden ayıran bazı hususiyetler o tarikatın kendine has edepleri cümlesindedir. Tarikatlara ve kollara ait bu edepler, "âdâbü's-sûfiyye, âdâbü'l-müridîn, tarikatnâme, hurde-i tarîk, usûl-i tarîkat, erkânâme, mi'yâr-ı tarîkat" vb. isimlerle anılan risâlelerde mücmel olarak ele alınmıştır.

••••••••

10 Mağrip'te tasavvuf ve tarikatlar için bk. Özköse, *Mağrip Tasavvufu*.

11 Balkanlar'da tasavvuf ve tarikatlar için bk. İzeti, *Balkanlarda Tasavvuf*.

12 Tasavvufta tarikat kavramı ve İslâm dünyasında ortaya çıkan tarikatlar hakkında muhtasar bilgi için bk. Öngören, "Tarikat", s. 95-105.

13 Konuk, *Fusûsü'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, II, 171.

Tekke

Arapça'da "yaslanmak, oturmak" anlamındaki "vekee" kökünden gelen "tekke" kelimesi Osmanlıca metinlerde "tekye" (çoğulu tekâyâ) şeklinde yazılıp günümüz Türkçe'sinde "tekke" olarak ifade edilmiştir. Bir tasavvuf terimi olarak tekke, bir müridin ve ona bağlı yardımcılarının idaresinde tasavvuf terbiyesinin, tarikat eğitiminin verildiği mekândır.¹⁴ Farsça metinlerde tekke kelimesinin yerine daha çok "dergâh" ve "hankah" kullanılmıştır.¹⁵ Bununla birlikte tekkeler muhtelif zaman ve coğrafyalarda, farklı kültürlerde "âsitâne, zâviye, ribat, buk'a, imaret, düveyre, müseycid, savmaa, mihrap, tevhihâne, harâbat" gibi isimlerle de karşılanmıştır. Tekkeler bazan sadece mescitlerin veya medreselerin içinde bulunduğundan mescit ve medrese kelimeleri tekkeleri ifade üzere kullanılmıştır. Teknik açıdan herhangi bir tarikatın merkez tekkesine âsitâne denir.¹⁶ Mukim dervişlerin kaldığı yere tekke ve dergâh, dervişlerin ikamet etmeyip, sülûk eğitiminin verildiği ve âyin yapılan mekânlara zâviye adı verilir. Bununla birlikte meselâ Mevlevîlik'te olduğu üzere büyük mevlevîhâneler için âsitâne, küçükler için zâviye kelimelerinin kullanılması yaygınlık kazanmıştır. Tarikatın ismine nispetle özellikle Osmanlı kültür havzasında tekkeler Kâdirîhâne, Mevlevîhâne, Kalendarhâne, Gülşenîhâne gibi adlarla anılmıştır.

İslâm medeniyetinin temel kurumlarından olan cami, medrese ve tekke Asr-ı saâdet'te Hz. Peygamber'in mescidi çatısı altında farklı isimler almadan bir bütün olarak fonksiyon icra etmiş, Mescid-i Nebevî dahilindeki ilmî, mânevî, içtimaî, askerî ve siyasî bütün işlere dair müstakil müesseseler teşekkül etmiştir. Medrese ve tekkeler Asr-ı saâdet'teki kökenini Ashâb-ı Suffe'nin kaldığı ve ilim tahsilinde bulunduğu Mescid-i Nebevî'nin bitişiğindeki gölgelik sofaya dayandırmıştır. Aralarında Talha b. Ubeydullah, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hüreyre, Ebû Zer el-Gifârî, Bilâl-i Habeşî, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd ve Berâ b. Mâlik gibi âlim ve mâneviyat önderleri Hz.

•••••

14 Tasavvufta tekke kavramı hakkında geniş bilgi için bk. Kara, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*; a.mlf., "Tekke", s. 368-370.

15 Hankah terimi için bk. Uludağ, "Hankah", s. 42-43; Tanman, "Hankah", s. 43-46; Chabbi, "Khânkâh", s. 1025; Lawrence, "Khânagâh", s. 278-279.

16 Âsitâne terimi için bk. Tanman, "Âsitâne", s. 485-487; Koçu, "Asitâne", s. 1108.

Peygamber'le daima birlikte olmak, ondan ilim tahsil etmek, cihat için devamlı hazırlıklı olmak için burada ikamet etmişler, hayat tarzı olarak dünyevî meşgalelerden mümkün olduğunca uzak kalmışlardır.¹⁷ Oldukça zâhidane bir hayat yaşayan Ehl-i Suffe, tasavvuf tarihinde ilk zâhit ve sûfilerin önderleri kabul edilmiştir ki bu sebeple tasavvuf kelimesinin etimolojik kökenlerinden birinin Ashâb-ı Suffe'ye nispetle "suffe" kelimesi olduğu ileri sürülmüştür. Bu çerçevede tekkedeki hayat ile ashâb-ı Suffe'nin mânevî hayat tarzı tarihî süreçte birbirine benzer bir mahiyet arzetmiştir. Daha sonra tekke Ashâb-ı Suffe'nin ruhanî eğitimini, medrese ilim tahsilini temsil eden müesseseler olarak görülmüştür.

İlk tekkenin ne zaman ve nerede kurulduğuna dair kaynaklar farklı görüş beyan etmişlerdir. Hâce Abdullah-ı Herevî, ilk "sûfi" nisbesi verilen Ebû Hâşim es-Sûfî'den bahsederken ilk tekkenin II. (VIII.) asırda Filistin'in Remle (Ramallah) beldesinde kurulduğunu söyler. Abdurrahman-ı Câmî'nin *Nefehâtü'l-üns*'ü de bu bilgiyi teyit etmektedir.¹⁸ İbn Teymiyye'ye göre düveyre denilen ilk tekke Basra civarında eski bir yerleşim merkezi olan Abadan'da Abdülvâhid b. Zeyd'in (ö. 177/793) bir müridi tarafından kurulmuştur.¹⁹ Başlangıçta deniz korsanlarına karşı bir askerî üs olarak kullanılan Abadan adası, çoğunluğunu gönüllü gazilerin oluşturduğu bir askerî topluluk tarafından mesken edilmiştir. Zâhidane bir hayat tarzına sahip, nâfile ibadetleri çokça önemseyen ve cihada düşkün olan bu kimseler ilk tekke çatısı altında bu adada toplanmışlardı. Iraklı mücahit, zâhit ve sûfiler için bir eğitim merkezi olan Abadan Tekkesi, daha sonraları Abadan adasının stratejik önemini kaybetmesiyle özellikle Iraklılar için sûfi hayat tarzının yaşanabileceği ideal yerlerden biri haline dönüşmüştür.²⁰ Makrizî ise ilk hankahın IV. (X.) yüzyılda Zeyd b. Sühân b. Sabre tarafından inşa edildiğini söylemektedir.²¹

İslâm coğrafyası Bağdat'tan Buhara'ya, Kahire'den Kurtuba'ya kadar genişlerken, ilmî, fikrî ve siyasî yapılanmasını da toplumun çeşitli ihtiyaçlarına göre geliştirmiştir. İslâmî ilimlerin tedvin

•••••

17 Suffe hakkında bk. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, s. 767-773.

18 Lâmiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, s. 86.

19 İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, XI, 6.

20 Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, s. 27-28.

21 Makrizî, *el-Hıtat*, II, 414.

edilmesiyle bu ilimler medresede okutulurken, tekkeler daha çok toplumun dinî, mânevî, ahlâkî ve sanatsal açıdan derinlik kazanmasına yönelik esaslar üzerinde durmuştur. Bununla birlikte kervan yolları üzerinde veya merkezî konumda olan tekkeler han, imaret ve kervansarayların gördüğü hizmetleri de yerine getirmiştir. Bazı tekkeler sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı güçlendirirken devlet idarecileriyle yakın münasebetler içinde olmuştur. Tekkeler sülûk terbiyesinin verildiği müesseselerin genel adı olmakla birlikte, özellikle farklı sahalarda hizmet veren kurumlara da tekke adı verilmiştir. Cüzzamlıların tecrithanesine “miskinler tekkesi”, okçuların tâlimgâhına “okçular tekkesi” denilmesi buna misaldir.

Tarikat âdap ve erkânının daha düzenli ve sistemli bir hale bürünmesinden sonra tekkeler hakkında bilgiler tasavvuf eserlerine girmeye başlamıştır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri Ebû Hafs Şehâbeddin Ömer es-Sühreverdî'nin (ö. 632/1236) *Avârifü'l-maârif* adlı kitabıdır. Kitabın XIII-XV. bölümleri ribat ve tekkelere dairdir. Sühreverdî “(Bu kandil) Allah'ın yükseltilmesine ve içlerinde isminin anılmasına izin verildiği evlerdedir. Onların içinde sabah-akşam O'nu tesbih ederler, kendilerini ne ticaretin ne de alışverişin Allah'ı anmaktan, namaz kılmaktan, zekât vermekten alıkoymadığı erler, kalplerin ve gözlerin dehşetten ters döneceği günden korkarlar” (en-Nûr 24/36-37) âyetindeki “evler” (büyût) kelimesini tekkelerle irtibatlandırmıştır.²²

İlk tekkeler basit ve küçük mekânlardan ibaret iken, zaman içinde tarikatların daha müesses nizamlar olmasıyla paralel olarak tekkeler de dervişlerin çeşitli ihtiyaçlarının karşılanması için kompleks birimler şeklinde inşa edilmişlerdir. Tarihî kayıtlardan anlaşıldığı üzere, tekkeler mukim olanların gelirlerini temin için ziraata elverişli geniş araziler üzerine kurulmuş, zengin vakıflarla desteklenmiş, halvetthane, semâhâne, derviş hücreleri, sofa, odalar, mescit, hamam, değirmen, mutfak, kütüphane, misafirhane gibi birimlere kavuşmuştur.²³ Bu birimlerde görev alan dervişler çeşitli hizmet sahalarında vazife yapmışlardır. Meselâ Halvetiyye'nin Cerrâhiyye şubesinin âsitânesinde on dört hizmetnişine mahsus on dört vazife vardı: Âsitâne postunda

••••••••

22 Sühreverdî, *Avârifü'l-maârif*, s. 134.

23 Tekke mimarisinin tarihsel süreçte edindiği görünüm için bk. Tanman – Parlak, “Tekke”, s. 370-379.

oturup mürşitlik vazifesini yapana “postnişin”; sözlükte “tarikat başı” anlamına gelen tarikat işlerinden sorumlu olana “sertarik”; dervişlerin mânevî terbiyesinden sorumlu olan, şayet şeyh çocuğu ise babasına nispetle çelevi adı verilen “aşçı dede” (sertabbâh); zikir meclisinde görevli olanların başı anlamında, postnişin ile birlikte mukabeleyi idare eden ve çok iyi mûsiki bilgisine sahip olan “serzâkir”; âsitânedeki namaz gibi ibadetleri ikame ettiren “imam”; dergâhın genel düzeninden ve mukabelenin yapıldığı meydân-ı şerifin düzeninden sorumlu “meydancı”; tarikat pîrinin ve meşâyihinin medfun olduğu türbenin usule uygun olarak bakımından sorumlu “türbedar”; âsitâneye gelen misafirlerden ve dervişlerin muhtelif işlerinden sorumlu “asâdar”; çay ve kahve ocağından sorumlu olup postnişin ile dervişler arasındaki ilişkinin tedbirinde görevli olan “nakib”; dergâhın çarşı-pazar ihtiyaçlarının temininden sorumlu “pazarcı”; âsitânedeki kandillerin bakımı ve aydınlatma işlerinden sorumlu “çerâğî”; su, şerbet vb.nin temin ve dağıtımından mesul “sâki”; dergâhın temizliğinden sorumlu “ferrâş”, mukabele günleri haricinde akşam ezanından sonra dergâhın dış kapısının kapatılmasından (sırlanmasından) sorumlu “kapıcı”. Cerrâhî zâviyelerinde ise âsitânedeki bu on dört hizmet beşe taksim edilir: Postnişin, zâkirbaşı, meydancı, kapıcı, nakib.²⁴

Tekkelerin büyük kısmı ya şeyh ve müritler tarafından ya da tarikata ve şeyhine muhabbet besleyen sultan ve devlet yöneticileri tarafından yaptırılmıştır. Tekkeye vakfiye tahsis edilmesiyle de tekkelerin maddî imkânları artmıştır. Maddî imkânları yetersiz kalan birçok tekke daha sonraları tarih sahnesinden çekilmiştir.

Tekkelerin inşa edildiği mekânlar önem arzeder. Bir mürşit bazan bir cami veya mescitte halvete girdikten sonra caminin yanına zâviye veya tekkesini inşa etmiş, bu yerler mescid-zâviye konumuna bürünmüştür. Bazı tekkeler devletin iskân politikasına uygun yerlerde kurulmuştur. Kurulan tekkelerin bulunduğu bölge zamanla şehirleşme ve İslâmlaşma sürecini çok çabuk tamamlamıştır. Meselâ Konya Seydişehir’i Horasan diyarından gelip kuran kimse Seyyid Hârûn’dur (ö. 720/1320).²⁵ Tasavvuf erbabı fethedilen topraklarda tekkeler inşa ederken hem bölgedeki mekânları hem de mekânın sahibi olan ahalinin gönüllerini ihya etmiştir.

•••••

24 İbrahim Fahreddin, *Envâr*, s. 154-158.

25 Şahin, “Seyyid Hârûn”, s. 58.

Şeyh tarafından yönetilen tekkelerin idarî esaslarını tarikatın dayandığı ilkeler, şeyhin tavrı, vakıf geleneğinin yaygınlaşmasıyla vakfiye metinlerinde belirlenen şartlar belirlemiştir. Meselâ tekke vakfiyelerinde tekke şeyhinin aynı zamanda zâhîrî ilimleri tahsil etmiş olmasının şart olarak ileri sürüldüğü görülmektedir. Medreseli şeyhlerin tayiniyle tekkeler medrese gibi İslâmî ilimlerin gayri resmî tedris edildiği mekânlar statüsüne de kavuşmuştur. Bu durum medrese-tekke, zâhir-bâtın tartışmalarının mâkul bir seviyede gerçekleşmesini de temin etmiştir. Tekkeler öte yandan bir sanat merkezi ve atölyeleri işlevi üstlenerek toplumda medresenin boş bıraktığı alanı doldurmuştur. Bu sebeple tekkeler şiir, mûsiki, el sanatları ve klasik İslâm sanatlarının her dalında önde gelen müesseseler olmuşlardır. Şiir ve mûsikinin büyük ustalarının tekkelerden yetişmesinin ana sebeplerinden biri, bu tekkelerde teşekkül eden zikir meclisleri, âyin merasimleri ve bu merasimlerde okunan ilâhilerdir. Halvetî ve Mevlevî dergâhları özellikle Osmanlı'da büyük sanat merkezleri konumunda olmuştur.

Tekkelerin ilme ve sanata gösterdikleri alâka topladıkları kitaplardan oluşan kütüphaneler ve arşivleriyle bellidir. Tekke kütüphanelerinde toplanmış kitaplar, günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi'nin bazı bölümleri başta olmak üzere birçok şehirdeki kütüphanelerde hizmet vermeye devam etmektedir. Tekkeler sadece bir bölümünde kitap toplanılan binalar değil, aynı zamanda birçok kitabın okunup tedris edildiği mekânlardır. Dervişlerin günlük evradından başka, *Mesnevî*, *Fusûsü'l-hikem*, *Avârifü'l-maârif*, *Hikem-i Atâiyye*, *İhyâ*, *Kütü'l-kulûb*, *Mektûbât-ı Rabbânî*, *Nefehâtü'l-üns* gibi tasavvuf eserleri tekkelerde ya bir şeyhin ya da onun tayin ettiği bir kişinin gözetiminde okutulmuştur.²⁶ Bu süreçte tasavvuf literatürünün en önemli şerhleri vücut bulmuştur. Şeyh İsmâil Rusûhî Ankaravî'nin (ö. 1041/1631) Galata Mevlevihânesi'nde dervişlerine yönelik yaptığı *Mesnevî* takrirleri neticesinde dervişi Ganem Dede'ye imlâ ettirdiği *Mecmûatü'l-letâif ve matmûratü'l-maârif* adlı *Mesnevî* şerhi bunun en başta gelen örneklerinden biridir.²⁷

•••••

26 Konu hakkında bk. Gülşen (Türk), *Tasavvuf Kültüründe Derviş Kitap Münasebeti*.

27 Ceyhan, *İsmail Ankaravî*, s. 291-294.

Tekkelerde posta oturacak şeyhin bir müşşid-i kâmilin gözetiminde bir silsileye tâbi olarak seyrüsülûkünü tamamlamış, hilâfet ve icâzete sahip olması genel kuraldır. İslâm toplumlarında her şeyde olduğu gibi şeyhlik müessesesinde de ehliyet ve liyakat esastır. Ehil olan bir şeyhin ya bir önceki şeyh tarafından nasb yoluyla ya da vefat ettikten sonra mânevî işaretlerle tayin edilmesi mümkündür. Saltanat usulüyle yönetilen devletlerde yazılan vakfiye şartlarına göre tekke meşihatlığı babadan oğula intikal eden bir meslek olarak da algılanmıştır. Bu durum ehil ve liyakatli şeyhzâdeler için iyi bir yol olurken, aksi söz konusu olduğunda çeşitli problemlerin ve çekişmelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Post kavgalarının meydana gelmesinde ehil olmayan kimselerin şeyh postuna oturtulmasının önemli payı vardır. Tanzimat'tan sonra "evlâdiye usûl-i sakîmi" adıyla nitelenen şeyhliğin babadan oğula geçmesi, yoldan gelmenin değil belden gelmenin liyakat kesbi için yeter şart görüldüğü zamanlarda çeşitli sorunlara yol açmıştır. Devlet yöneticileri genellikle tekkelere şeyh tayinlerine karışmamakla birlikte, 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgası akabinde Bektaşî tekkelerine yapılan tayinlerde olduğu gibi zaman zaman devlet müdahalesi müşahede edilmiştir.

Osmanlı topraklarında devlet yöneticileri ile tekke arasındaki olumlu ilişkiler dikkat çekicidir.²⁸ Osman Gazi'nin Şeyh Edebâli, Orhan Gazi'nin Dâvûd-i Kayserî, Yıldırım Bayezid'in Emîr Sultan, Fâtih Sultan Mehmed'in Akşemseddin ile ilişkileri kuruluş ve devletleşme safhasındaki Osmanlı hânedanlığının daha sonraki devirlerde devlet-tekke münasebetlerinin olumlu bir çizgide seyretmesini belirlemiştir. Osmanlı topraklarında hemen her tarıkata ait dergâhlara karşı Osmanlı Devleti eşit mesafede durmuş, bununla birlikte siyasi otoriteye baş kaldıran ya da görüş ve davranışlarıyla toplumda fitnenin zuhuruna sebep olan derviş ve tarikatların tekkelerini sürekli gözlem ve denetim altında tutmuştur. Bedreddinîler, Hamzavî-Melâmîler ve Bektaşîler zaman zaman devletin müdahale ve menfî tavırlarıyla karşılaşmışlardır. Osmanlı şehirleri içerisinde en fazla tekkeye sahip olan pâyitaht İstanbul'dur. Yüzyılın başında yaklaşık 300 dergâh İstanbul'da faal durumdaydı. Osmanlı Anadolu'sunda en fazla tekkeye sahip tarikat Halvetiyye'dir.

••••••••

28 Osmanlı devlet-tekke münasebetleri hakkında genel bir değerlendirme için bk. Gündüz, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*.

Tanzimat'tan önce 1812'de tekke vakıflarını kontrol altına alan Osman Devleti, Tanzimat sonrasında Meclis-i Meşâyih adıyla şeyhülislâmlığa bağlı olarak bir müessese kurmuş; 1918'de yayımlanan Meclis-i Meşâyih Nizamnâmesi'ne göre İstanbul'daki tekkelerin idarî açıdan yönetimi Meclis-i Meşâyih'e, taşradaki tekkeler ise müftülük- lere bağlı Encümen-i Meşâyih'e devredilmiştir. Bu nizamnâme ile tekkelerin malî ve idarî özerklikleri sona ermiştir.²⁹

Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Harbi için 1919'da faaliyete geçtiği zaman yaptığı ilk işlerden biri Anadolu şehirlerinde bulunan tekke meşâyihine mektup yazmak olmuştur. Tekkeler bütün imkânlarıyla Millî Mücadele'ye katkı sağlamışlar, 1920'de kurulan ilk mecliste birçok tekke şeyhi görev almıştır. 1924'te Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasıyla tekke ve zâviyelerin yönetimi bu müesseseye devredilmiştir. 1925'in başında patlak veren Şeyh Said isyanından sonra, 30 Kasım 1341 (1925) tarihli 677 sayılı Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla Birtakım Unvanların Men' ve İlgâsına Dair Kanun'la bütün tekkeler kapatılmıştır. 1949'da kanuna muhalefet edenler hakkında ağır cezalar verilmesini düzenleyen 5438 sayılı bir kanun hazırlanmış, 1950'de 5566 sayılı kanunla sadece on dokuz türbe açılmıştır.³⁰

•••••

29 Meclis-i Meşâyih hakkında bk. Arı, *Meclis-i Meşâyih Müessesesi*; Aydın, "Meclis-i Meşâyih", s. 247.

30 Tanzimat sonrası tekkelerin durumu, tekkelerin kapatılmasına dair tartışmalar, Tanzimat'tan 1990'lı yılların sonlarına kadar tarikat ve tekkelerin hali için bk. Kara, *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*.

EK I

TARİKAT-ı ALİYYE

Osmanzâde Hüseyin Vassâf

Eser-i âcizânemin [*Sefîne-i Evliyâ*] esâsen mevzûunu teşkil eden tarikat-ı aliyyedir. Bunun mebnâ ve gayesi ise tezkiye-i nefis ve tasfiye-i kalbdır. Bu babda, evvel emirde birkaç söz söylemek isterim:

Ma'lûm-ı erbâb-ı irfân olduğu üzre tarîk birdir, o da “tarîk-ı tevhîd”dir. Usûl-i terbiye ve esrâr-ı telkînin eşkâline ve eâzım-ı evliyâullahdan bazı zevât-ı ilmiyyenin min-kıbeli’r-rahmân me’mûren icihad ederek açtıkları şehrâh-ı hakîkatin kendi nâmlarına izâfesine mebni, muhtelif nâmlarda şüyûu hasebiyle isimleri çoğalmıştır. Yoksa tarîk birdir. Umûr-ı diyâniyyeyi, ulemâ-yı İslâmiyye, i’tikâdât ve ibâdât nâmiyla iki kısma ayırdılar. İbadetler her mahalde edâ edilmekle beraber cemaatle icrâsı iktizâ edenler, bi’l-hâssa camilerde edâ edilir. İtikadların ruhlarda teessüsü ve şerâit-ı ibâdâtın taallümü, ya ilim tarîkiyle, yahut hâl yoluyladır. İlmin merkez-i ta’lîmi medreseler, hilmin mekteb-i terbiyesi tekkelerdir. İslâmiyet ilm ve irfana müstenid bir din olduğu için umûr-ı diyâniyyede kabul ettiği rehberler, ancak urefâ ve ulemâdır. İslâmiyet’çe din; aklın bir nevi ilminden, kalbin bir nevi irfanından ibarettir. Mürşid, vicdâniyyatta zâik bir ârifden, rehber-i ma’rifetten başka bir şey değildir. Tarikatlar, bütûn hâdisât-ı ictimâiyye ve târîhiyye üzerine vücûd-pezîr olmuşlardır. Târîh-i İslâmiyye mütalaa ve tedkîk olunursa görülür ki, turuk-ı aliyye, dinî, ahlâkî, içtimâî vezâife müsteniden teşekkül etmişlerdir. Hakâyık-ı İslâmiyye’nin intişarına yegâne sebep olmuşlardır. Evvelleri teveccüh-i âmmeye mazhar oldular; çünkü, cümlece hissolunan bir ihtiyaçtan doğdular. Vazîfelerini bi-hakkın ifâ ettiler. Husule getirdikleri te’sîrâta burhân, işbu eser-i fakîrânemde terâcim-i ahvâl-i aliyyesi mezkûr zevâtın her biridir. Bu zevât-ı âliye, vahdet-i İslâmiyye esasını fiilen yegâne taşıyan birer âmil olmuşlardır. Âlem-i İslâm’ın muhtelif aksâmı arasında vahdet râbitasını muhafaza ettiler. Fakat sonraları bu râbita-i

.....

* Şeyh Hüseyin Vassâf’ın (ö. 1348/1929) bu yazısı *Sefîne-i Evliyâ*’nın birinci cildinin başındaki “Tarikat-ı Aliyye” başlıklı bölümden bazı değişikliklerle iktibaslar alınarak meydana getirilmiştir (bölümün tamamı için bk. Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, I, 11-27).

vahdet maa't-teessüf dūçâr-ı tezelm oldu. Ehlüllahın her biri, birer nûr-ı hakîkattir. İsti'dâdı olanlar, onlara pervâne-misâl alâka-dâr oldular. Terbiye-i ma'neviyye için, birer içtimâ'-gâh olan tekkeler, bu alâka tesiriyle vücuda geldi. Tekkeler, içtimâiyat ve ahlâkiyat üzerinde ne büyük tesirler gösterdi. Bunlar vahdet-i İslâmiyye'nin birer merhalesi mesabesinde oldular. Fukarâ vü zuafâ ve urefâ vü uşşâkın karargâhıdır. Sunûf-ı ahâli içinde sâir kimseler bile, tekkelerin meclûbu oldu ki, bu yüzden edebiyât, sanâyi' ve hikmet-i İslâmiyye üzerinde azîm tesirler rû-nümâ oldu. Nazar-ı teessüfle görülmektedir ki, sonra erbâb-ı tarîkattan kısm-ı ekseri, râh-ı hakîkatten inhiraf eylediler. Evvelki vazife-i içtimâiyelerini ifâ edemez bir hâle geldiler. Ne ahlâkın yükselmesine, ne hakâyık-ı dîniyenin intişarına ve ne de o mühim vahdet-i İslâmiyye'nin vazife-i içtimâiyyesine hizmet edemez oldular. El-yevm birtakım usullerin icrâ-yı sûrîsinden başka bir şey kalmadı. Turuk-ı aliyyenin gâye-i asliyyeleri dahilinde birer âmil-i içtimâî hâline konulduğunu ve tekkelerin hakikaten birer müessese-i terbiyeviyye hâline getirildiğini gönlüm görmek ister. Tekkelerde erbâb-ı irfânın nedret peydâ etmesi, oraların eski neşesini gaib eylemesini intâc etmesiyle, halk tekkelerden yüz çevirdi. O tekkelerin meydân-ı aşkında yetişen uşşâk bugün kitâb-ı ihtirâma yazıldı. Ne çâre ki, onları zamânen istihlâf edecek erbâb-ı irfân kibrit-i ahmer gibi nâdirleşti.

إن أهل العشق قد ساروا بنور الكبريا
ضل عن هذا الطريق الحق أصحاب الريا

[Aşk ehli Cenâb-ı Kibriyâ'nın nuruyla yürüdüler. Sonra riyâ sahipleri bu hak tarikten çıktılar].

FÂİDE 1.

*Yâ gönül ol hazrete irmiş ola
Yâ irenlere gönül vermiş ola*

Terâcim-i ahvâl ve menâkib-ı âli'l-âl ehlüllahın mütalaasından fevâid-i kesîre tahassul eder. Şârih-i Mesnevî, Sarı Abdullâh Efendi hazretlerinin bu babda naklettiği fâidelerinden birini teberrüken naklediyorum:

قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: عند ذكر الصالحين تنزل الرحمة

[Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) buyurdu ki: Sâlihlerin anıldığı zamanda Allah'ın rahmeti iner].

Ey tâlib-i sâdık ve müstemi-i âşık! Cenâb-ı Hak zıkr ü beyâna tahrîs ve teşvik için habîbi seyyidü'l-mürselin efendimize hadîs-i kudîsî ile: “Ben, beni zikredenin meclisinde bulunurum” (أنا جليس من ذكرني) buyurdu. Güftâr-ı dürer-bâr-ı nebiyy-i muhtârdan: “Allah ile beraber bir mecliste bulunmak isteyen, tasavvuf ehlinin meclisinde bulunsun” (من أراد أن يجلس مع الله، فليجلس مع أهل التصوف) şeref-vârit oldu. Taht-nişîn-i âzâdî, Cüneyd-i Bağdâdî hazretlerine, “Tâlibân-ı Hakk’a, kelimât-ı evliyâ ve hikayât-ı asfiyâdan menfaat var mıdır?” diye sordular: “Evet mücâhedede sebât-ı kadem ve müşâhede de takviyet-i kalb husule gelir” cevabını verdiler. “Buna Kur’ân-ı Kerim’de delil var mıdır?” dediler. “Peygamberlerin haberlerinden, onunla senin kalbini tatmin ve tesbit edeceğimiz her çeşidini, sana kısra olarak anlatıyoruz.” [وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرَّسُلِ] Hüd 11/120] âyet-i kerîmesini delîl-i vâzıh olarak tilâvet eylediler. Kümmel-i ârifînin makâmât ve hâlâtını nakl ü rivayette olan fevâid-i celîlenin biri budur ki: Müddeiyân-ı bî-hâlet, hısâl-i hamîdeleri zikrolunan ashâb-ı makâmâtın ahvâline muttali olur ve kendi mertebelerini görür. Kalbinde incizâb-ı küllî husul bulur. Tasarruf ve vesavîs-i şeytâniyyeden halâs olurlar. Mîrsâd-ı tarîk-ı ümemden inhiraf etmezler! Ehlüllaha muhabbeti artar; onların feyzi ile perveriş-yâb-ı kemâl olur. Cenâb-ı Hak ona bir sâhib-i irşâd ihsan eder; devlet-i sermediyyeye vâsıl olur.

*Bir kâmilin ol bendesi tâ kâmil olunca
Seyr eyle tarîkatda kemâl üzre bulunca
Kil hizmetini cân u gönülden yorulunca
Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulunca
Dik tut gözünü gönlüne gönlün göz olunca*

FÂİDE 2. Seyyid Kutbüddin hazretlerinden, “Tarik nedir?” diye sordular. Cevabında (هو إنسان كامل بحيث يكون وسيلة بين الطالب والمطلوب) buyurdular ki “Tarîk, insân-ı kâmilden ibarettir. O tâiple matlup arasında bir vesiledir” demektir.

Mîsrî-i Niyâzî hazretleri buyurur ki:

“Sûfilerin gerek mübtedî, gerek müntehîsi, mezheben Ehl-i sünnet ve’l-cemâat’tendir, gayri değildir. Bir kimse ehlüllah olsa bile eimme-i erbaanın mertebesini bulamaz. Nerede kaldı ki ashâb-ı güzîn mertebesini ve peygamberlik derecesini bula! Evliyâullah, dâimâ bu imamların mezhebine sâlik olmaya muhtaçtır; bundan vâreste kalamaz.”

Medhiyye-i Ehlüllâh:
Agâh Paşa merhumundur:

*Almak istersen eğer himmet-i ehlüllâhı
Bî-edeb olma gözet hürmet-i ehlüllâhı*

*Nâm-ı âlîlerini yâd ile kıl istimdâd
Göresin tâ ki nedir kudret-i ehlüllâhı*

*Hâsil itmek dileyen ayn-ı yakîn kuhl eyler
Hâk-i pâk-i kadem-i izzet-i ehlüllâhı*

*Saykal-ı nûr ile itmiş kalem-i sun'-ı ezel
Müncelî âyîne-i sîret-i ehlüllâhı*

*Ebedî hay olarak terk-i fenâ eylerler
Sanma herkes gibidir rihlet-i ehlüllâhı*

*İnerek cünd-i melâik mele-i a'lâdan
Devr ider subh u mesâ türbet-i ehlüllâhı*

*Resm-i âyînini seyr it felek-i devvârın
O da icrâ idiyor âdet-i ehlüllâhı*

*Kâtib-i kilk-i kazâ yazdı hatâdan ârî
Nûsha-ı zât-ı melek-tînet-i ehlüllâhı*

*Mazhar-ı sırr-ı ulûm-ı ezeli eyledi Hak
Dil-i pâkîze-ter-i hazret-i ehlüllâhı*

*Kişi mümkün mi ola ârif-i esrâr-ı maâd
Okumazdan nûsah-ı âyet-i ehlüllâhı*

*Kurb-ı Hakk'a varamaz dağdağa-ı kesretten
Bulmayan şâh-reh-i vahdet-i ehlüllâhı*

*Mey-i aşkıyla meğer tâlib ola mest-i müdâm
Yoksa bilmez nicedir hâlet-i ehlüllâhı*

*İtmeyen zirve-i aşk-ı hikem-i Hakk'a urûc
Ne bilir mertebe-i rif'at-ı ehlüllâhı*

Hâkim-i mülk-i şuhûd olmayıcak bir dervîş
Giyemez tâc-ı ser-i devlet-i ehlüllâhı

Hân-ı elvân-ı hakikatdan olur bî-behre
Bulmayan vâsıta-i ni'met-i ehlüllâhı

Anlamaz medrese-i kâfile rûşen ma'nâsın
Okusun tut kütüb-i hikmet-i ehlüllâhı

Mâ-sivâ câmelerinden soyunup uryân ol
Giymek istersen eger kisvet-i ehlüllâhı

Ger olursa sana iklim-i velâyet mekşûf
O zamân gör şeref ü şevket-i ehlüllâhı

Zîver-i gûş-ı kabûl eylemeyen nâdâna
Açma bahs-i dürer-i sohbet-i ehlüllâhı

Ekserîsi görünür halka abâ-pûş olarak
Zâhirinde arama zînet-i ehlüllâhı

Hûr-ı cennetden ider kat'-ı nigâh-ı hâhiş
Görse zâhid harem-i vuslat-ı ehlüllâhı

Sanma muhtâc-ı tenâvül ola yâ vuslat-ı hûr
Böyle bilmek ne galat cennet-i ehlüllâhı

Kapusunda kul ider şâh-ı cihân-ârâyı
Virse bir abdine Hak rütbet-i ehlüllâhı

Zîr ü bâlâyı ider emrine munkâd u mutt'
Düş-ı ihlâsa alan râyet-i ehlüllâhı

Âdet-i Hakk'a muhâlif bir iş itmez yoksa
İtse seyr it o zamân kudret-i ehlüllâhı

Der-pey-i silsile-i düzah olur her nefesin
Sedd idersen nefesi râhat-ı ehlüllâhı

Sebeb-i devlet olur her dü-serâ ey Ârif
İltizâm eyle hemân hizmet-i ehlüllâhı

Urefâ-yı asırdan Mehmed Ali Ayni Beyefendi'nin makalelerinden:

“Müslümanlık hadd-i zâtında Allah'ı ve resulünü tasdikten ibaret olmakla beraber, bu tasdik keyfiyeti, bilâhare bir muâhede ile teyid edilmiştir. Şöyle ki: Bu mukavele pek muhâtaralı ve tehlikeli bir günde müslümanlar ile nebîleri arasında akd olunmuş idi. Müslümanlar o gün Resûlullah'ın elini tutarak kendilerinden ayrılmayacaklarına söz vermişlerdi. İşte onların bu ittihâd-ı samîmîsi, kendilerini o tehlikeden kurtarmıştı. Binaenaleyh bir müslümanın bugün, özü, sözü, fiili birbirine uygun ve düzgün; fazilet ve istikametle muttasıf ve muhabbet ve itimada lâyıf bir zatı bulup, onun huzurunda o güne kadar işlemiş olduğu günahlardan sahîhan tevbe ve nedâmet ettiğini ve ondan itibaren kimseye fenâlık etmeyeceğine, yalan söylemeyeceğine, kimsenin malını çalmayacağına, kimseyi öldürmeyeceğine, el-hâsıl her türlü menâhîden sakınacağına dair söz vermesi ve bu taahhüdüne Allah'ı ve Resûlullah'ı ve pîrân-ı izâmdan birini şahid tutması, o birinci muâhedeyi tecdid ve tekid etmekten ibarettir.

İşte, bâtın-ı şeriat olan tarikata girmek bu demektir. Sonra o adamın cemf'-i ef'âl ü harekâtı, o intisap ettiği zatın nezâret ve murâkabesine tâbi olur. Ben dünyada bundan müessir ve bundan nâfiz ve feyyâz bir zâbita-i ahlâkiyenin mevcut olacağını zannetmiyorum. Sözümüzle, tabîî rûh-ı tarîkatın icabından olduğu veçhile, irşada, tehzîb-i ahlâka, mütekâbilî muâvenete, ebnâ-yı âdeme şefkate ve beyne'l-efrâd te'mîn-î vidâd ü muhabbete ve te'lîf-i mâ-beyne ait vazifelerini ifa eden meşâyih-ı kirâm maksûddur.”

FÂİDE 3. Ravzâtü'l-Behiyye nâm eserden:

روى الإمام أحمد والطبراني وغيرهما أن رسول الله لحن أصحابه جماعة وفردائى فأما تلقينهم جماعة فقد قال شداد بن أوس: كنا عند رسول فقال: هل فيكم غريب يعني من أهل الكتاب قلنا لا يا رسول فأمر بغلق الباب وقال ارفعوا أيديكم وقولوا لا إله إلا الله فرفعنا أيدينا ساعة وقلنا لا إله إلا الله ثم قال الحمد لله اللهم إنك بعثتني بهذه الكلمة وأمرتني بها ووعدتني عليها الجنة وإنك لا تخلف الميعاد. ثم قال ألا أبشروا فإن الله قد غفر لكم.

وأما تلقينه لأصحابه فرادئ:

فرؤى سيدي الشيخ يوسف الكرواني بسنده الصحيح أنا عليا سأل النبي فقال: يا رسول الله دلني على أقرب الطريق إلى الله تعالى فقال أفضل ما قلت أنا والنبيون من قبلي لا إله إلا الله ولو أن السموات السبع والأرضين السبع في كفة ولا إله إلا الله في كفة لرجحت بهن لا إله إلا الله ثم قال يا علي لا تقوم الساعة وعلى وجه الأرض من يقول الله الله. فقال كيف أذكر يا رسول الله فقال غمض عينيك واسمع مني ثلاث مرات ثم قل أنت ثلاث مرات مغمضاً عينيه رافعاً صوته وعلي يسمع ثم قال علي لا إله إلا الله ثلاث مرات مغمضاً عينيه ورافعاً صوته والنبي يسمع. هذا أصل سند القوم. انتهى.

İmam Ahmed (rahmetullahi aleyh) ve Taberânî (rahmetullahi aleyh) ve başkaları rivayet etmişlerdir ki: Resûlullah (sallallâhu aleyhi ve sellem) ashabına toplu vaziyette ve teker teker telkinde bulunmuşlardır. Toplu haldeki telkini (şöyle idi):

Şeddâd İbn Evs (radiyallahu anh) demiştir ki: Biz Peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem yanında idik. Buyurdular ki: İçinizde yabancı var mıdır? (Yani Ehl-i kitap = hıristiyan ve yahudi var mıdır?)

- “Hayır, yâ Resûlallah” dedik. Derhal kapının kapatılmasını emrettiler ve buyurdular ki: Ellerinizi kaldırınız ve “lâ ilâhe illallah” deyiniz.

Bir müddet ellerimizi kaldırıp “la ilâhe illallah” dedik.

Bundan sonra (Peygamberimiz): “Ey rabbim! Elhamdülillâh. Sen beni bu cümle ile gönderdin, bu söz (cümle) ile emrettin ve bunun üzerine bana cenneti vaad ettin. Elbette sen vaadinden dönmezsin” dedi. Daha sonra (sallallahu aleyhi ve sellem) efendimiz bizlere: “Dikkat edin! Müjdelersun. Elbette Allah Taâlâ sizi mağfiret etmiştir” buyurdular.

Peygamber efendimiz sallallahu aleyhi ve sellem ashabına teker teker telkin etmesine gelince:

Seyyidim Şeyh Yûsuf el-Gûrânî al-Acemî (radiyallahu anh) sahîh senedi ile rivayet etti ki:

Ali (radiyallahu anh), Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem hitaben: “Yâ Resûlallah! Bana Allah Taâlâ'ya giden en kısa ve kulları için en kolay, Allah Teâlâ yanında en faziletli yolu göster” diye bir istekte bulundular.

Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem de şöyle buyurdular:

- Benim ve benden evvelki peygamberlerin söylediklerinin en faziletlisi “lâ ilâhe illallah”tır. Yedi kat gök ve yedi kat yer terazinin bir kefesine, “lâ ilâhe illallah” da diğer kefesine konsa, “lâ ilâhe illallah”, elbette onlardan daha ağır gelir.

Bundan sonra Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem:

“Ya Ali! Yeryüzünde ‘Allah Allah’ diyen buldukça kıyamet kopmayacaktır” buyurdular.

Bunun üzerine Ali (radiyallâhu anh) efendimize: “(Allah Teâlâ’yı) nasıl zikredeyim?” diye sordular.

Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz de “Gözlerini kapat ve benden üç kere duyup işit, sonra sen de üç kere aynı şeyleri söyle” buyurdular.

Gözlerini kapatarak ve seslerini yükselterek (üç kere söylediler). Hz. Ali (radiyallâhu anh) de dinliyordu. Bundan sonra Ali (radiyallâhu anh) gözlerini kapatarak ve sesini yükselterek üç kere “lâ ilâhe illallah” dediler. Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem de (bunları) duyuyordu. Bu, tasavvuf ehlinin senedinin aslıdır.

FÂİDE 4. Muallim Vahyî Efendi biraderimiz buyurmuşlardır ki:

“Son bir istitrâd-ı ahlâkî olmak üzere arzetmekden kendimi alamam ki, şark ve bi’l-hâssa İslâm ahlâkının, peygamberler mekâriminin yüksekliğini açık ve etraflı görmek için her halde tarikî, tasavvufî bir terbiye ile tezkiye-i nefse muvaffak olmuş süedâ ve müflihûn ile düşüp kalkmak lâzımdır; çünkü herhangi bir ahlâkiyyetin kıymet ve bereketi onu amelîyyât ve tatbikat, netâyic ve semerât sayesinde tedkik ve tahkik ile mümkündür. Böyle bir muvâneset-i nezîhe harfîmine dahil olan erbâb-ı fikret ü nisfet müttefikan büyük bir gıpta ile ikrar etmişlerdir ki, bu yoldaki kemâlât-ı ma’nevîyye ve meâlî-i ahlâkiyye halen Avrupa’da, Garp’ta, tomruk bile göstermemiştir.

el-Hamdü lillâhi alâ tevfi’i’l-îmân ve alâ hidâyeti’r-rahmân.

EK II*

BİZDEKİ TARİKATLAR

Mehmed Ali Aynî

Papanın Katolikler'e "Sen Fransuva" tarikine girmelerini tavsiye ettiğini haber veren, Cevdet Bey'in son makalesini okudum. Bu makalede başmuharririnizin bilmünasebe bizim tarikatların mahiyet ve metâlibine dair verdiği mâlûmat câlib-i nazardır. Ancak bugüne kadar meşâyihdan biri çıkıp o makalenin bazı noktalarını tavrîh, ta'dîl ve tenvîr etmeliydi. Fakat onlar tarafından henüz böyle bir teşebbüs görülmediğinden bu husustaki tahkikat ve mülâhazatımın hulasasını yazacağım.

Evvelâ şurasını arzedeyim ki Müslümanlık hadd-i zâtında Allah'ı ve resulünü tasdikten ibaret olmakla beraber bu tasdik keyfiyeti bilâhare bir muahede ile teyit edilmiştir. Şöyle ki bu mukavele pek muhâtaralı ve tehlikeli bir günde müslümanlar ile nebîleri arasında akd olunmuştu. Müslümanlar o gün Resûlullah'ın elini tutarak kendilerinden ayrılmayacaklarına söz vermişlerdi. İşte onların bu ittihâd-ı samîmîsi kendilerini o tehlikeden kurtarmıştı. Binaenaleyh bir müslümanın bugün özü, sözü ve fiili birbirine uygun ve düzgün, fazilet ve istikametle muttasıf ve muhabbet ve itimada lâıyk bir zatı bulup onun huzurunda o güne kadar işlemiş olduğu günahlardan sahihan tövbe ve nedâmet ettiğine ve ondan itibaren kimseye fenâlık etmeyeceğine, yalan söylemeyeceğine, kimsenin malını çalmayacağına, kimseyi öldürmeyeceğine, velhâsıl her türlü menâhîden sakınacağına dair söz vermesi ve bu taahhüdüne Allah'ı ve Resûlullah'ı ve pîrân-ı izâmdan birini şahit tutması, o birinci muahedeyi tecdit ve tekit etmekten ibarettir. İşte bâtın-ı şeriat olan tarikata girmek demektir. Yoksa tekyede oturup çorba içmek değildir. Ondandır sonra o adamın cemî'-i ef'âl ve harekâtı o intisap ettiği zatın nezâret ve murâkabe-sine tâbi olur. Ben dünyada bundan müessir ve bundan nâfiz ve feyyâz bir zâbita-i ahlâkiyyenin mevcut olacağını zannetmiyorum.

.....

* Mehmed Ali Ayni, "Bizdeki Tarikatlar", nşr. Rifat Okudan, *Tasavvuf*, sy. 16 (2006), s. 289-292. Yazının orijinali için bk. Mehmed Ali Ayni, "Bizdeki Tarikatlar", *İntikâd ve Mülâhazalar: Dini, Felsefi, Tasavvufi, Ahlâki ve Edebi*, İstanbul: Orhâniye Matbaası, 1339/1923, s. 139-144.

Yemen'de müşerref olduğum meşâyih-i Şâzeliyye'den Şeyh Hassân ile Harput'da elini öptüğüm meşâyih-ı Hâlidîyye'den Bedreddin Efendi hazretlerinin müntesipleri üzerinde pek mühim bir zâbita-i mânia vezâifini ifa ettiklerini fiilen gördüm. Bununla beraber bazı şeyhler bu vazifeyi ifa etmiyormuş, ediyormuş, bu o kavaid ve müessesâtın kusuru değil, belki o şeyhlerin ehliyetsizliğinden mütevellittir. Eğer o şeyhler rûh-ı tarikatın icabından olduğu vechle irşada, tehzîb-i ah-lâka, mütেকâbil-i muâvenete, ebnâ-yı Âdem'e şefkate ve beynelefrâd te'mîn-i vidâd ve muhabbete ve te'lîf-i mâbeyne ait vazifelerini ifa etmiş olsalardı, Cevdet Beyefendi'nin iltizam ve emel ettikleri netâ-yic ne kadar feyyâz bir surette tahakkuk etmiş olurdu! Velhasıl yine tekrar edeyim herhangi tarikat olursa olsun o muâhede tecdit olunurken "Ben dünyadan kaçacağım, yalnız bir lokma ve hırka ile iktifa edeceğim" diye bir taahhüde bulunmaz. Eğer öyle olsaydı o cesîm, mâmur ve çorbası mezbûl âsitâne, dergâh ve zâviyeleri kimler inşa ettirecekti? Süleyman aleyhisselâm saltanatla nübüvveti cemettiği gibi ehlullahın bazı büyükleri de servet sahibi idiler!

Gelelim şimdi Yâkub Kadri Beyefendi'nin geçenlerde Kadıköy'ünde temaşa ettiği oyunlar hakkında mülâhazâtına. Edîb-i muhteremde o kadar büyük bir safâ-yı rûhânî hâsil eden bu oyunlar vesilesiyle derim ki:

Ey beyefendi! Farzediniz ki Ayasofya Camii'ndesiniz, tepenizde elli metre irtifânda muazzam ve muhteşem bir kubbe var, etrafınızı sanatın şaheserlerinden ma'dûd müheyzeb vedler bastonlar sarmış, başınızın üzerinde binlerce kandil yanıyor, sağınızda solunuzda, önünüzde, ardaınızda sizin gibi pâk ve tâhir binlerce insan dizilmiş, hepiniz birden kibleye müteveccihen hâşiâne bekliyorsunuz, derken tâ önde bir adam bir kumanda ile sizi toptan kaldırıyor, biraz sonra ikinci kumanda ile yine hepiniz kemâl-i intizam ve ihtiram ile eğilip o mağrûr ve bülend nâsiyenizi hâk-ı ubûdiyyet ve mahviyyete sürüyorsunuz. Bir müddet böyle mütevâziane ve hakîrane kaldıktan ve yalvardıktan sonra yine şeref ve haysiyyet-i insâniyyenize lâayk olduğu vechle irkilip kalkıyorsunuz. Acaba müsâvât-ı mutlaka ve kâmileye tâbi muazzam bir cemaatin "muayyen mekân ve zamanlarda" böyle muttariden ve muntazaman hareketlerindeki kuvvet ve azametinin ruh ve mânasını o Moskof efendinin size gösterdiği hareketlerle mukayese buyurur musunuz? Muntazam ve muttarid hareketlerin evkât-ı

muayyenede ve bilhassa müçtemean ifasındaki fevâid-i azîme-i medeniyyeyi herkesten evvel ve herkesten ziyade takdir buyuran nebî-yi hakîm bu sebeple namazı ibâdet-i bedeniyyenin akdem ve ehemmi olarak kibel-i Hak'tan emir buyurmuşlardır.

Velhasıl mürettep bir usul ve kaideye tevfikân yapılan harekâtın insanda bir te'sîr-i rûhânî ikâ' ettiğini bilen pîrân-ı izâm da vazet-tikleri tariklerde bu cins harekâtı iltizam etmişlerdi. Vâkıa İstanbul'da zâhir ulemâsı "bunları rakstır" diyerek şiddetle men'â kıyam etmişler, hatta tekyeleri yıkmaya karar vermişler. Ötekiler de, "Hayır bunlar raks değil, semâ ve devrandır" demişler. Her iki taraf müteaddit kitaplar yazmışlar, fetvalar almışlar. Fakat isim kavgasından ne çıkar. İşin hakikati bence budur: "Birçok kimseyle el ele tutarak bir halka olmak, hep beraber dönmek, dönerken öne arkaya veya sağa veya sola doğru sallanmak ve bu hareketleri muttarid ve âhengdar ka-vaide tatbik ile ve bir şeyhin kumandasına imtisalen ilâhî nağmeler işiterek yapmak lâhûtî bir rakstır. Fakat raks lafzını meselâ efelerin oyunları gibi el'âb-ı nefsâniyyeye tahsis ettiğimizden ötekilerine semâ ve devran demişler. Pekâlâ! İşte bu semâ ve devran esnasında hâsıl olan safâ-yı rûhânînin diğer hiçbir zevkle mukayesesine cevaz yoktur. Gerçi saçları muattar ve mesâmmât-ı bedeninin her tarafından müsekkir ve şehvet-engîz râyihalar intişar eden bir dilber-i müstesna-nın belinden sarılıp, göğüs göğse, sıcak, müzeyyen ve münevver bir mecliste dönmek, sıçramakta pek büyük bir lezzet ve safa olduğuna şüphe yoktur. Fakat bu pek şeytanî ve düzahî bir lezzettir. Çünkü bunun içinde kıskançlık, hırs, haset, kin, intikam, hile ve şeytanet gibi insanı üzen, kemiren çeşit çeşit redâetler vardır ve bunların arkasından nice nice şenaat ve rezaletler ve bazan cinayetler vuku bulmaktadır. Tabii Frenkçe romanlarda bunların envâmı görüyorsunuz, fakat o bizim semâ ve devranlarımızda yalnız nezâhet, yalnız saffet ve yalnız samimiyet ve lâhûtîyyet vardır. İnsanı yükselten, temizleyen öyle bir muhit içinde insan yalnız rahmaniyetin en yüksek ve leziz safalarıyla sermest olur.

Her gün sabahtan akşama kadar hayatın nice nice sadme ve im-tihanlarına tesadüfle bazan kendinden de dünyadan da bezen biçare insanların öyle bir meclis-i safâ-engîz-i rûhânîye gelip bir müddet kaldıktan sonra orada ne kadar büyük bir cesaret ve ne kadar şevk ve ümit, huzûr-ı kalp ve tesellî ile çıkacağını tasavvur ediniz! Bizde

tarikat ve tekye deyince hatıra mutlaka atâlet ve mutlaka başkalarının kesesinden kibarca geçinmek gibi şeyler gelir. Halbuki hakikat bunun tamamen hilâfınadır ve dervişlikte başkasından bir şey istemek kadar ayıp ve merdud bir şey yoktur. Binaenaleyh bu ifademden tabii suistimalleri ve sû-i te'villeri nazarı itibara almamış oluyorum. Ve bundan dolayı şu tarikat âleminden ruhu büyük, azim ve iradesi büyük bir adamın yetişerek sönmüş emellere, donmuş kalplere yeni bir heyecan ve hararet nefhetmesini şiddetle temenni ederim.

Vaktiyle bazı pehlivanlar bir kılınç vuruşta koca bir atlıyı başındaki tuğluğası, arkasındaki zırhı ve altındaki atıyla beraber ikiye biçmiş. Bunu mübalağaya hamletmemeli. Zira birkaç sene evvel Bağdat'ta vefat eden Dağistanlı Mücâhid Merhum Mehmed Fâzıl Paşa da çengelle asılmış üç dört koyunu bir kılınçla ikiye biçerdi. Ancak o kılınçla cılız ve dermansız bir adam bir ağaç dalı bile kesemez. Acaba onun bu muvaffakiyetsizliğini kılıcın demiri fena olduğuna veya ağzı körleştiğine mi hamledeceğiz? Hâsâ, bu muvaffakiyetsizlik onu kullanan bilekteki aczdendir. O halde en geniş bir muhît-i dâire olan tarîk-i Muhammedî ile onun içinde mahfuz bulunan diğer tarikelerin hepsi saadet ve selâmet-i beşeriyeyi kâfil kavaid ve âdabı ihtiva etmekle beraber onların feyzini çıkaracak ancak bizleriz. Netîce-i kelâm ne Cevdet Bey'in tavsiye ettiği yeni bir tarikat icadına ve ne Yâkub Kadri Bey'in bahsettiği harekâta imrenmeye lüzum var, hemen biz elimizdeki nimetlerin hakkını vermeye aşkla teşebbüs edelim (23 Şubat 1337).

Bibliyografya

- Arı, Osman Sacid, *Meclis-i Meşayih Müessesesi, Kuruluşu ve Faaliyetleri* (yüksek lisans tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Aydın, Bilgin, “Meclis-i Meşâyih”, *DİA*, XXVIII, 247.
- Ayni, Mehmed Ali, “Bizdeki Tarikatlar”, nşr. Rifat Okudan, *Tasavvuf*, sy. 16 (2006), s. 289-292.
- Bennigsen, Alexandre A. – Chantal Lemerrier-Qualquejay, *Sûft ve Komiser: Rusya’da İslâm Tarikatları*, trc. Osman Türer, Ankara: Akçağ Yayınları, 1988.
- Chabbi, J., “Khānkāh”, *The Encyclopaedia of Islam* (new edition), Leiden 1978, IV, 1025.
- Ceyhan, Semih, *İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi* (doktora tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.
- Gülşen (Türk), Gönül, *Tasavvuf Kültüründe Derviş Kitap Münasebeti ve Tekke Kütüphaneleri* (yüksek lisans tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 1995.
- Gündüz, İrfan, *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1984.
- Hamîdullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, trc. Saliğ Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1991.
- Hücvirî, Ebü’l-Hasan Ali b. Osman, *Keşfü’l-mahcûb*, trc. Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz. Mehmet Akkuş – Ali Yılmaz, İstanbul 2006.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalîm, *Mecmâu fetâvâ*, nşr. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî, Riyad: Matâbiü’r-Riyad, 1381.
- İbrâhim, Abdullah Abdürrezzak, *Afrika’da Tasavvuf ve Tarikatlar*, trc. Kadir Özköse, Konya: Ensar Yayıncılık, 2008.

- İbrahim Fahreddin (Erenden), *Envâr-ı Hz. Pir Nûreddin Cerrâhî* (M. Fahrettin Dal, *Fahreddin Erenden'in Tasavvufî Görüşleri* [yüksek lisans tezi], Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006 içinde), s. 154-158.
- İzeti, Metin, *Balkanlarda Tasavvuf*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Kara, Mustafa, *Din, Hayat, Sanat Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1999.
- ....., *Metinlerle Günümüz Tasavvuf Hareketleri*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2002.
- ....., "Tekke (Tasavvuf)", *DİA*, XL, 368-370.
- Knysh, Alexandar, *Tasavvuf Tarihi*, trc. İhsan Durdu, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2011.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Asitâne", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1959, II, 1108.
- Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsu'l-hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı - Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1989.
- Kübrâ, Necmeddin, *Tasavvufî Hayat*, haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980.
- Lâmiî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1270.
- Lawrence, Bruce B., "Khānagāh", *The Encyclopedia of Religion*, New York 1987, VIII, 278-279.
- Makrizî, Ahmed b. Ali, *el-Hitâtü'l-Makriziyye* (ofset baskı), Bağdat, ts.
- Martin, Bradford G., *Sömürgecilğe Karşı Afrika'da Sûfî Direniş*, trc. Fatih Tatlıhoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Öngören, Reşat, "Tarikat", *DİA*, XL, 95-105.
- Özköse, Kadir, *Mağrip Tasavvufu (Hanedanlıklar-Tarikatlar-Tekkeler-Sûfiler)*, Konya 2010.
- ....., *Sûfî Dâvet'ten Devlete: Osman b. Fûdî ve Sokoto Halifeliği*, İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2004.
- ....., *Muhammed Senûsî: Hayatı, Eserleri, Hareketi*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Popovic, Alexandre – Gilles Veinstein (ed.), *İslâm Dünyasında Tarikatlar: Gelişmeleri ve Aktüel Durumları*, trc. Osman Türer, İstanbul: Suf Yayınları, 2004.

- Rizvî, Seyyid Abbas, *A History of Sufism in India I-II*, New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers, 1986.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer, *Avârifü'l-maârif*, trc. H. Kâmil Yılmaz – İrfan Gündüz, İstanbul: Vefa Yayıncılık, 1993.
- Şahin, Haşim, “Seyyid Hârun”, *DİA*, XXXVII, 58.
- Şeker, Fatih M., *İslamlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010.
- Tanman, M. Baha, “Âsitâne”, *DİA*, III, 485-487.
- ....., “Hankah (Mimari)”, *DİA*, XVI, 43-46.
- ....., – Sevgi Parlak, “Tekke (Mimari)”, *DİA*, XL, 370-379.
- Uludağ, Süleyman, “Hankah (Tasavvuf)”, *DİA*, XVI, 42-43.
- Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Abdülfettâh Ebû Sünne, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.